

Шилін Денис Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу Національного університету “Одеська юридична академія”

ПРИНЦИП ВІЛЬНОГО ОЦІНЮВАННЯ ДОКАЗІВ ТА ПРЕЮДИЦІАЛЬНІСТЬ

Розглянуто системну концепцію преюдицій у кримінальному процесі, визначено шляхи вдосконалення механізму використання преюдиції у кримінальному провадженні. Досліджено механізм дії преюдицій у процесі доказування у кримінальному провадженні та її зв'язок із принципом вільного оцінювання доказів.

Ключові слова: преюдиція; преюдиціальність; доказування у кримінальному провадженні; оцінка доказів.

Рассмотрена системная концепция преюдиций в уголовном процессе, определены направления усовершенствования механизма использования преюдиций в уголовном производстве. Исследуется механизм действия преюдиций в процессе доказывания в уголовном производстве и ее связь с принципом свободной оценки доказательств.

Ключевые слова: преюдиция; преюдициальность; доказывание в уголовном производстве; оценка доказательств.

The article is dedicated to the complex analysis of applying prejudices in criminal procedure, detection of the possible ways of improvement of the mechanism of realization prejudices in criminal procedure. The author deals the mechanism of realization prejudices in criminal process and in connection with the principle of free evaluation of evidence..

Keywords: prejudice; prejudiciality; proving in criminal process; evaluation of evidence.

Питання про дію преюдиції у кримінальному процесі є практично нерозробленим у межах української правової доктрини.

У теорії кримінального процесу до проблематики преюдицій у кримінальному процесі зверталися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як А. М. Безруков, О. І. Бережний, О. Ю. Гай, Ю. М. Грошевий, О. В. Левченко, В. Т. Малярєнко, Я. О. Мотовіловкер, І. Л. Петрухін, Г. М. Резнік, П. А. Скобліков, С. М. Стахівський, М. С. Строгович, Ф. Н. Фаткуллін, О. З. Хотинська, В. Д. Шундіков, У. М. Юсубова та ін.

Однак, незважаючи на наявні наукові дослідження преюдицій і преюдиціальності, залишилися багато невирішених питань щодо сутності преюдиції у кримінальному процесі та її зв'язку із принципом вільного оцінювання доказів.

Метою цієї статті є дослідження особливостей реалізації преюдиції у процесі доказування у кримінальному провадженні, виявлення прогалин процесуальної регламентації цього питання та формулювання деяких пропозицій щодо її вдосконалення.

Оцінювання доказів як елемент процесу доказування у науці кримінального процесу розуміють як розумову, логічну діяльність з вирішення питання про належність, допустимість, достовірність доказів, а також щодо достатності сукупності доказів для прийняття процесуального рішення.

Оцінювання доказів за внутрішнім переконанням насамперед означає формування власного погляду на фактичні обставини справи, необхідність особистого оцінювання доказів органом, який провадить оцінювання доказів. Оцінювання доказів за внутрішнім переконанням означає, що суддя (слідчий, прокурор) тільки в тому разі має визнати факт установленим, коли він на основі зібраних доказів в цьому особисто переконався [1, с. 55; 2, с. 47]. Формування їх переконання відбувається в умовах, що виключають будь-яке стороннє втручання.

Чинний КПК України не виділяє як самостійний принцип вільного оцінювання доказів (або оцінки доказів за внутрішнім переконанням), хоча і фіксує у ст. 94, що суд, прокурор, слідчий суддя, слідчий оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження в їх сукупності, керуючись законом. Ніякі докази для суду, прокурора, слідчого судді, слідчого не мають наперед установленної сили. У доктрині цей принцип визнано як самостійний окремими вченими, хоча ця думка і не є загально визнаною.

Юридичний зміст принципу вільного оцінювання доказів у кримінальному процесі містить такі положення: докази та їх процесуальні джерела оцінюються органами розслідування та судової влади за своїм внутрішнім переконанням; висновки органу розслідування, прокурора і суду мають впливати з всебічного, повного й об'єктивного розгляду всіх обставин кримінального провадження в їх сукупності, під час оцінювання доказів та їх процесуальних джерел необхідно керуватися тільки законом і професійною правосвідомістю; ніякі докази для суду, прокурора, слідчого не мають наперед установленної сили [3, с. 75–77].

Застосування преюдиції є винятком із загального правила оцінювання доказів за внутрішнім переконанням, оскільки означає використання в доказуванні вже встановлених фактичних даних. Складно погодитися з висловленим у літературі твердженням, що поняття преюдиціальність судового рішення та внутрішнє переконання не пов'язані між собою безпосередньо: "Призначення преюдиції полягає не у наданні допомоги суду у встановленні об'єктивної істини у справі, а у забезпеченні законної сили рішення, винесеного раніше, інакше кажучи, не у сфері пізнання, а у сфері організації чіткості та визначеності в реалізації рішень" [4, с. 58]. Дійсно, преюдиціальність є властивістю судового рішення, яке набрало законної сили, однак значення преюдиції є не формальним –

забезпечення законної сили рішення, винесеного раніше, а змістовним, тобто певне “спрощення” доказування у наступній справі. Саме тому, наприклад, у КПК РФ ст. 90, присвячена преюдиції, знаходиться у розділі III “Докази та доказування”.

Проте на практиці виникають ситуації, коли встановлені судом раніше обставини, які покладено в основу вироку, суперечать переконанню суду з справи, що розглядають. Такі обставини не можуть мати значення задалегідь установлених доказів, оскільки практиці відомі випадки набрання законної сили незаконними і необґрунтованими вироками, а істинність вироку є лише правовою презумпцією, а не правовою аксіомою. Тому вбачається, що у разі, коли під час розгляду кримінальних справ, пов’язаних з раніше вирішеною, з’являються дані, що свідчать про неправосудність раніше винесеного вироку, він не може бути покладений в основу висновків у новому судовому рішенні.

Г. М. Резнік указує на три випадки колізії між преюдицією і внутрішнім переконанням: а) суд дійде іншого висновку з питання про те, чи мала місце подія або дія, ніж суд, що вже розглянув це питання раніше в порядку кримінального чи цивільного судочинства; б) розглядаючи кримінальну справу про завідомо неправдиві показання (дачу завідомо неправдивого висновку), суд переконується, що ці показання чи висновок, власне кажучи, правильні; в) внутрішнє переконання суду з виділеної кримінальної справи вступає в суперечність з висновками, що містяться у вироку з основної справи [1, с. 57]. На думку О. І. Бережного, виникнення колізії між преюдицією і внутрішнім переконанням суду можливе в таких випадках: по-перше, коли під час провадження з кримінальної справи стосовно осіб, які брали участь у розгляді цивільної справи, суд ставить під сумнів правильність висновків про подію чи дії з цивільної справи. По-друге, колізія можлива й у випадках, коли при провадженні з кримінальної справи стосовно особи, яка має судимість, у суду з’являються сумніви у правильності правових висновків, зроблених у раніше винесеному судовому рішенні. І нарешті, по-третє, у разі, коли у суду, що розглядає питання про скасування раніше винесеного вироку за нововиявленими обставинами, з’являються сумніви в законності чи обґрунтованості вироку, що встановив ці обставини [5, с. 97–98].

Як правило, у літературі проблему співвідношення преюдиції та внутрішнього переконання досліджують стосовно внутрішнього суддівського переконання. Відповідно до ст. 129 Конституції України, судді при здійсненні правосуддя незалежні й підкоряються лише закону. Закон не містить вказівок щодо вирішення преюдиціальних колізій під час провадження у кримінальній справі. В юридичній літературі немає єдиного погляду на те, як необхідно діяти суду під час виникнення колізії між його внутрішнім переконанням і преюдиціальними фактами, проте намітилося три шляхи розв’язання цієї проблеми.

Одні процесуалісти пропонують можливість заново досліджувати преюдиціально встановлені факти, якщо виникають сумніви в їх істинності [6, с. 23]. Тобто, хоч суд і зв’язаний преюдиціальними фактами, якщо у суду

виникають сумніви в істинності преюдиціально встановлених фактів, він управі їх заново досліджувати.

Інші вчені вважають з того, що у формуванні своїх висновків суд не зв'язаний ніякими раніше винесеними рішеннями [7, с. 124–125].

Також існує підхід, що факти, установлені вироком, який уступив у законну силу, чи рішенням суду мають прийматися як уже доведені, істинні положення. Ці вчені вважають, що до скасування судового рішення (вироку), що має преюдиціальне значення, суд, який розглядає справу, пов'язану з раніше вирішеною, не вправі виносити вирок (рішення) за внутрішнім переконанням [8, с. 82]. Тобто у цьому разі наявний формальний підхід обов'язковості застосування преюдицій.

Отже, найбільш правильним є погляд, який не дає змогу використовувати преюдицію у разі суперечності з внутрішнім суддівським переконанням. Преюдиція не повинна обмежувати вільне за внутрішнім переконанням оцінювання доказів та їх процесуальних джерел.

У правовій системі не повинні існувати випадки, коли судові рішення, які виносяться іменем України, суперечать один одному. Це суперечить принципу правової визначеності. Тому є слушною думка тих учених, які намагаються знайти розумний баланс між дотриманням правила про оцінювання доказів за внутрішнім переконанням та збереженням значення преюдиції.

На думку Г. М. Резніка, яка підтримується у літературі, "...якщо у суду виникають сумніви в істинності преюдиціально встановлених фактів, він вправі їх заново досліджувати. Дійшовши висновку, що ці факти встановлені неправильно, суд зупиняє провадження у справі та входить із поданням про опротестування раніше винесеного вироку (рішення) у порядку нагляду або за нововиявленими обставинами" [1, с. 59]. Однак таке розв'язання проблеми суперечить сутності зупинення судового розгляду, оскільки він зупиняється для вирішення правового питання. Крім того, суд повинен буде вже до постановлення вироку висловити переконання у справі, яке у нього склалося і яке суперечить раніше винесеному судовому рішення.

На думку Ю. М. Грошевого, у подібній ситуації суд має виносити вирок за своїм переконанням, але оскільки ним відкинута преюдиція, то цей вирок набуває законної сили після перевірки вищим судом обох вироків, тому що "...мова йде про незв'язаність суддів у встановленні фактичних обставин вчиненого злочину і формуванні власного їхнього знання з усіх питань, що підлягають вирішенню у вироку" [9, с. 117]. Цю думку підтримує І. Л. Петрухін: "Суд, який розглядає кримінальну справу, пов'язану з раніше вирішеною кримінальною чи цивільною справою, повинен мати можливість винести вирок за своїм внутрішнім переконанням, навіть якщо це і суперечить вироку (рішенню) суду, що вступив у законну силу. Однак вирок, яким відкинута преюдиція, не набуває законної сили доти, доки вищий суд не перевірить обидва вирокі, і не вирішить питання, який з них правильний" [2, с. 360]. Такий підхід підтримується й іншими авторами [5, с. 95]. Однак у літературі заперечується доцільність такої процедури. Як

зазначає, наприклад, О. В. Левченко, "...такий порядок є громіздким. Вищестоящий суд, мабуть, перевірятиме обидва вироки у касаційному або наглядовому порядку. Але ці стадії процесу мають свої, специфічні засоби перевірки законності та обґрунтованості вироків, які у даному випадку можуть бути неефективними. Вирішувати цю проблему доцільно раніше, на стадії попереднього розслідування, коли немає кінцевих висновків у виділеній справі. У такому випадку, якщо преюдиціальна сила вироку у одній справі та внутрішнє переконання прокурора, слідчого, дізнавача у іншій, виділеній у окреме провадження, справі, суперечать один одному, то вирок не набирає законної сили, а вирок, який набрав законної сили, не звертається до виконання до розгляду обох справ у вищестоящому суді по першій інстанції та винесення єдиного вироку у обох справах" [10, с. 141–142]. Однак незрозуміла сутність процедури, запропонованої О. В. Левченко. Виникає запитання: який саме вирок не набирає законної сили? Якщо проблему колізійності преюдиції та внутрішнього переконання необхідно вирішувати на стадії попереднього розслідування, то які ж вироки мають перевірятися вищестоящим судом?

Отже, при колізійності преюдиції та внутрішнього переконання на стадії досудового розслідування (тобто у разі необхідності спростування преюдиції) необхідно передбачити у КПК України таку процедуру: слідчий або прокурор складають постанову про закриття кримінального провадження та надсилають його до суду; суд вирішує питання про обґрунтованість цієї постанови і залежно від цього або закриває провадження, або повертає провадження прокурору, відмовивши у його закритті. Надання повноважень на прийняття у такому випадку кінцевого рішення слідчому або прокурору буде нівелюванням конституційної функції правосуддя, оскільки рішення представника виконавчої влади, по суті, перекреслить судові рішення та зведе нанівець результат судового розгляду; а повноважень на ініціацію перегляду рішення у кримінальній справі у них немає і не має бути, оскільки це суперечить сутності їх кримінально-процесуальних функцій. На стадії судового розгляду у подібних випадках суд має виносити рішення за внутрішнім переконанням, навіть якщо будуть порушені правила преюдиції, оскільки саме на суд покладено конституційну функцію правосуддя.

Якщо суд виносить рішення з кримінальної справи, що суперечить рішенню, яке містить преюдиціальні факти, то необхідно передбачити спеціальну судову процедуру перегляду таких обох рішень разом. У зв'язку з цим необхідно утворювати судову колегію ад нос у Верховному Суді України, до якої надсилати такі справи для остаточного вирішення. Такий підхід до розв'язання цієї проблеми забезпечить стабільність кримінально-процесуальних рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Резник Г. М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств / Резник Г. М. – М., 1977. – 126 с.

2. Теория доказательств в советском уголовном процессе / под ред. Жогина Н. В. – М. : Юрид. лит., 1973. – 732 с.
3. Грошевий Ю. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. / Ю. Грошевий, С. Стахівський. – К. : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2006. – 272 с.
4. Тарбагаева Е. Б. Истинность, преюдициальность и законная сила судебного решения / Е. Б. Тарбагаева // Проблемы доказывания по уголовным делам : межвуз. сб. науч. тр. – Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та, 1988. – С. 52–60.
5. Бережний О. І. Преюдиціальність судових рішень у кримінальних справах / Бережний О. І. – Х. : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2004. – 176 с.
6. Искендеров Р. О преюдициальном значении приговора / Р. Искендеров // Сов. юстиция. – 1990. – № 22. – С. 22–23.
7. Мотовиловкер Я. О. О пределах судейской независимости при установлении фактов и применении права по уголовному делу / Я. О. Мотовиловкер // Сов. государство и право. – 1986. – № 5. – С. 124–127.
8. Дорохов В. Я. Законная сила приговора в советском уголовном процессе / В. Я. Дорохов // Сов. государство и право. – 1954. – № 6. – С. 80–86.
9. Грошевой Ю. М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе / Грошевой Ю. М. – Х. : Вища шк., 1979. – 144 с.
10. Левченко О. В. Общеизвестные, преюдициально установленные и законом презюмируемые факты и особенности их использования в уголовно-процессуальном доказывании : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Левченко Ольга Владимировна. – Казань, 1994. – 268 с.